

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 4 (29)

2018
КИЇВ

НАУКОВА СЕРІЯ — ЗАСНОВАНА У 2010 Р.

ВИДАЄТЬСЯ ЧОТИРИ РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

СКОРИЙ Сергій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар:

ГОРБАНЕНКО Сергій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОЛТРИК Юрій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУРДУКЕВИЧ Ян, доктор гуманітарних наук, професор, Вроцлавський університет (Польща)

ЗАЛІЗНЯК Леонід, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

КУЛАКОВСЬКА Лариса, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ Олександр, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій, доктор історичних наук, Інститут археології РАН

ОТРОЩЕНКО Віталій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Олег, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЄХІНА Інна, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СОН Наталія, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ТОЛОЧКО Петро, академік НАН України, Інститут археології НАН України

ХОХОРОВСЬКИЙ Ян, доктор гуманітарних наук, професор, Інститут археології Ягеллонського університету (Польща)

ЧАБАЙ Віктор, член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

У ВИПУСКУ:

МОНОГРАФІЯ В ЖУРНАЛІ

СТАТТІ

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ

АРХЕОЛОГІЯ
І ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ
ТА ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий журнал з проблем археології та давньої історії

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скіфів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл, матеріальної культури середньовіччя і нового часу. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages, material culture of Medieval and Modern periods are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

Засновник та видавець:

Інститут археології
Національної академії наук України

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:

КВ № 17659-6509Р від 29.03.2011

Адреса редакції:

Україна, 04210, Київ 210, просп. Героїв Сталінграда, 12

Тел.: (+380-44) 418-61-02

Факс: (+380-44) 418-33-06

E-mail: secretaradiu@gmail.com

Офіційна сторінка видання:

Сайт «Спілка археологів України» [<http://www.vgosau.kiev.ua>] —

Бібліотека — Журнал «Археологія і давня історія України»

[http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=111&Itemid=183]

Затверджено до друку Вченою радою

Інституту археології НАН України

29.05.2018, протокол № 5.

Наукові редактори: *І. Б. Тесленко, Л. В. Чміль*

Рисунки авторські

Надруковано в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *С.А. Горбаненка*

Усі права застережено. Передрук можливий
зі згоди редакції та авторів статей

Виходить за підтримки
Всеукраїнської громадської організації
«Спілка археологів України»

ISSN 2227-4952

Усі матеріали рецензовано

© ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ, 2018

Підписано до друку 30.11.2018. Формат 60 × 84/8. Гарн. Century Schoolbook. Папір офс.

Друк офс. Ум.-друк. арк. 49,2. Обл.-вид. арк. 54,9. Тираж 100 екз. Зам.

Тираж віддруковано ТОВ «Майдан», 61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Ю. Л. Пшеничний, В. В. Ткач

КОЛЕКЦІЯ КАХЕЛЬ З ДУБЕНСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Стаття присвячена характеристиці та хронологічно-типологічному аналізу колекції пічних кахель зі Спасо-Преображенського монастиря міста Дубна XV—XVIII ст., виявлених під час археологічних досліджень в 1997—2017 рр.

Ключові слова: кахлі, група, тип, тема, мотив, Спасо-Преображенський монастир, Дубно.

ВСТУП

Кохлі, як вид архітектурно-декоративної кераміки становлять інтерес для археологів, істориків, мистецтвознавців, архітекторів. На даний час питання присвячені виробництву та використанню кахель стали невід'ємними у вивченні особливостей розвитку культури пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу. Вони стосуються як окремих міст, так і історичних територій сучасних країн, кордони яких кахлі, як явище культурне, нерідко переростають. Це стосується і значної території України, яка розвивалась у спільному руслі соціально-економічних процесів Східної Європи. Кохлі починали цікавити дослідників як засоби оздоблення інтер'єрів заможних резиденцій і дворів. Вони дозволяли скласти уявлення, а часто і реконструювати вигляд самої печі, тим самим відкрити яскраві риси наповнення осередку. З часом, внаслідок зростання обсягів досліджень, зокрема, центральних частин історичних міст, цей погляд на кахлі змістився як на прояв міської культури в цілому. Однак, так як в основі поширення явища кахель лежать закономірності розвитку структури пізньофеодального суспільства, то його витоки і визначальні риси продовжують шукатися у зв'язку із впливовими осередками. Поступове нако-

пичення матеріалів, отриманих шляхом археологічних досліджень, дозволило зробити ряд важливих узагальнень, які стосуються хронології розвитку кахель, складання типологічних схем, технології виробництва, зміни декоративно-мистецьких традицій. Сюди варто додати також результати, які розкривають кахлі як продукцію міських ремісничих осередків. Останній підхід сформував навіть окрему історіографічну традицію (див., напр.: Годованюк 1971, Виногородська 1992, Троневиц 1999, Виногородська, Ситий 2008, Lubelczyk 2013). Вона певним чином відображає поглиблення студій над кахлями. Це не останнім чином впливає на створення узагальнюючих праць (Dąbrowska 1987, Лашук 1993, Колупаєва 2006). Однак комплексні археологічні дослідження останніх років, проведені, наприклад, в Дубні, Острозі, Корці, Рівному, показують, наскільки в Україні на місцевому рівні невивченим залишається цей яскравий елемент культурно-археологічної спадщини міст. Прикладом цього слугує колекція пічних кахель лише однієї пам'ятки, якій присвячена дана стаття.

Введення до наукового обігу колекції кахель Дубенського Спасо-Преображенського монастиря — не основне завдання публікованого матеріалу. У тісному зв'язку із ним лежать інші, які уже частково були озвучені у літературі раніше і є в цілому актуальними для сучасних студій над темою кахель (Dąbrowska 2010). Це завдання уточнення та з'ясування ретельнішої хронології, встановлення середовища походження комплексу кахлів, їхнє порівняння із матеріальними джерелами, які дають можливість уявити культурний контекст традицій, у яких вони були створені. Важливим завданням є дослідження процесу входження кахельних

Рис. 1. Спасо-Преображенська церква на острові Кемпа, вигляд з півночі, поштівка початку XX ст.

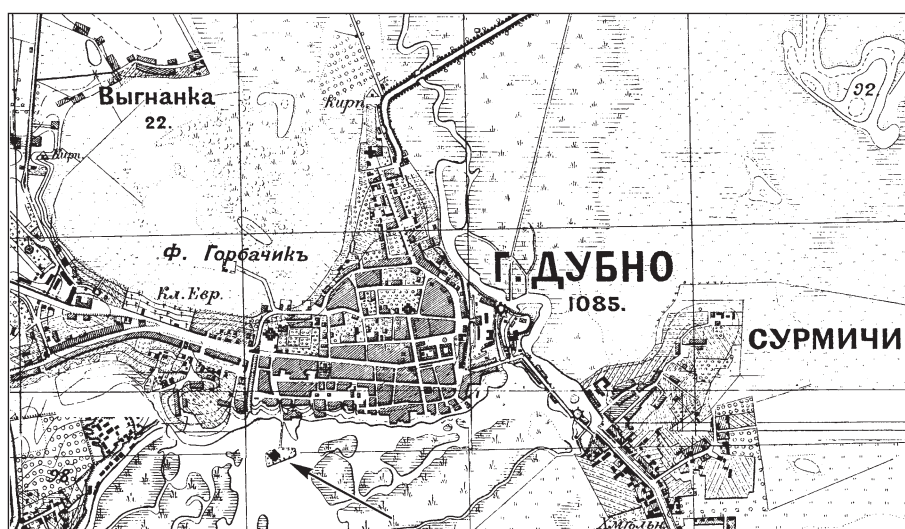

Рис. 2. Розташування острова Кемпа відносно території міста, план зйомки 1885 р.

печей у житлове будівництво українських міст. Тим більше, що на цьому етапі йдеться насамперед про представницькі осередки, які перебували під опікою тогочасної еліти і відігравали вагомий роль в історії українських земель. До цього додається і відсутність писемних джерел, які містили б відомості про будівництво чи ремонти печей у конкретних будівлях Дубна та дозволяли б відтворити історію їх самих і життя їхніх мешканців.

Спасо-Преображенський монастир був розташований на острові Кемпа у південній околиці Дубна і омивався Сурмицьким ставом (рис. 1; 2). Сучасна площа острова становить близько 0,8 га, він піднятий над долиною р. Ікви на висоту близько 5 м. Перші писемні відомості про монастир з'являються у 1568, 1571 рр. Формування культурних шарів, пов'язаних із

його існуванням, простежується від другої половини XV ст. Впливовий статус монастиря засвідчений у джерелах наданням йому кіновії в 1592 р., згадками про місце осідку тут дубенського архімандрита в 1600, 1604, 1607 рр., привілеями та великим комплексом володінь на території Дубна і в його окрузі. Усе це було можливо завдяки всебічній підтримці обителі князями Острозькими, свідчення про яку збереглося головним чином від часу князя Василя-Костянтина.

Матеріал, результати опрацювання якого подані у запропонованій статті, отриманий у ході археологічних розвідок, шурфувань і розкопок на території монастиря, які проводились тут в 1997 (Пшеничний 2012), 2012, 2013 (Харковець, Ткач, Пшеничний 2013), 2014 (Пшеничний 2015), 2016 (Пшеничний 2017), 2017 рр.

СТРАТИГРАФІЧНІ
СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Утворення культурних нашарувань острова Кемпа у період пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу зумовлене низкою антропогенних і природних факторів. Передусім, це життєдіяльність населення самого монастиря, але великою мірою також періодичні інтенсивні будівельні роботи, підсилення поверхні острова, засмічення його схилів, значні підтоплення та розмив берега. Від початку діяльності монастиря у другій половині XV ст. і до його скасування в 1833 р. збільшення потужності культурних нашарувань острова прослідковується до 2,8 м (рис. 3). У його стратиграфії на південному схилі виділено VII шарів і прошарків, які містять матеріали, що відображають розвиток монастиря. Їхня коротка характеристика подана нижче.

Шар I. Верхній насипний світло-сірий ґрунт під дерновим покривом має потужність 1,1—1,2 м. На південно-західній ділянці острова на-

сичений битою цеглою та камінням. Знахідки кахель із шару нечисельні, представлені виробами, характерними для XVII—XIX ст. Утворення шару відбулося внаслідок демонтажу частини мурованих будівель монастиря (келій і кухні) та підсилення поверхні острова після 1833 р.

Шар II. Насипний ґрунт нижче шару I, що утворений чорноземом, перемішаним із суглинком, потужністю 0,6—1,15 м. На південно-західній ділянці острова складався у більшості із суглинку. Поява шару пов'язана із потужною підсилюючою острова, зробленою після спорудження мурованої церкви та келій. У ньому знайдено значну кількість керамічних виробів та невелику кількість скляних і залізних, які датуються у межах кінця XVI — початку XVIII ст. Уточнює час появи цього шару опущене у нього поховання 17, яке включало 6 монет, найпізніші із яких карбовані в 1635—1640 рр. Кахлі представлені мископодібними та коробчастими типами і потрапили до підсипки після того, як відбулася перебудова монастиря на мурований.

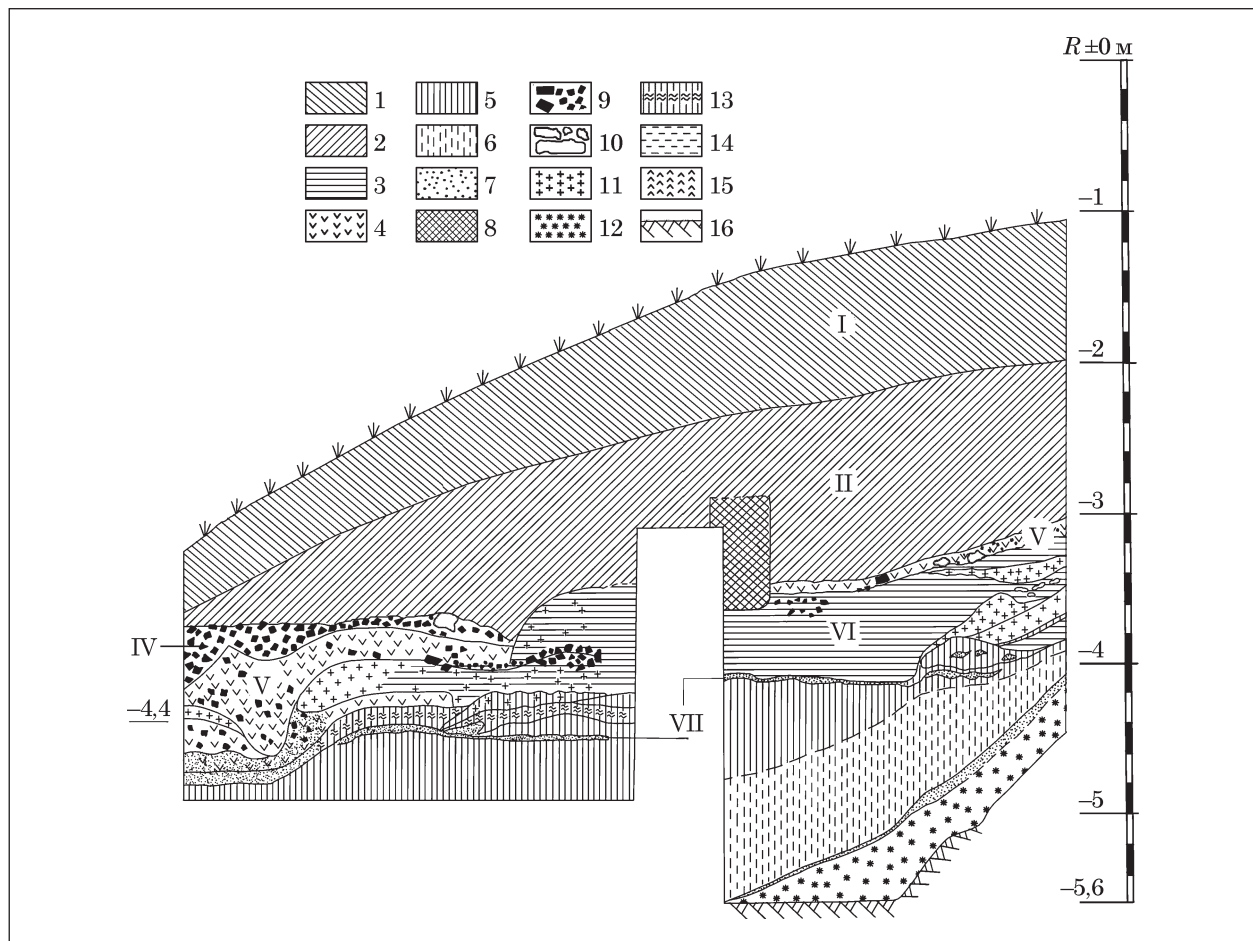

Рис. 3. Стратиграфія острова Кемпа на південному схилі: I—VII — номери шарів, опис у тексті; умовні позначки: 1 — насипний ґрунт XIX—XX ст.; 2 — насипний чорнозем, перемішаний із суглинком; 3 — нижній насипний чорнозем, перемішаний із суглинком; 4 — сірий ґрунт, насичений вугликами; 5 — чорний гумусований ґрунт; 6 — дегумусований ґрунт з переходом у суглинок; 7 — білий пісок; 8 — заповнення могильних ям; 9 — цегла; 10 — камінь, вапняк; 11 — світло-сірий лесоподібний суглинок; 12 — жовтий пісок; 13 — торфований гумус; 14 — світло-сірий супісок; 15 — блакитний суглинок; 16 — осадова глиниста зцементована основа острова (материковий рівень)

Шар III. Пухкий органічного походження ґрунт, каштанового кольору, що виявлений нижче шару II на південно-західній ділянці острова поблизу фундаментів келій. Потужність — до 0,4 м. Бідний на знахідки, зокрема кахель тут не виявлено.

Шар IV. Скупчення битої цегли та каміння-вапняку, потужністю 0,1—0,4 м. Залягає під шарами II, III та VI. Відходи, що утворилися внаслідок будівництва і були частково використанні для нарощення ділянки під побудову мурованих келій, а частково для захисту прилягаючого до них схилу від розмиву. Решта була скинута на південний край берега. Тривале перемивання цього шару річкою призвело до виділення із нього тонкого прошарку обкатаної цегли. Шар містив велику кількість уламків пічних кахель та перепаленої глини, які входили у конструкцію печей усунутої житлової забудови монастиря. Загалом тут знайдено 362 фрагменти лицевих частин, 472 фрагменти румп і бортиків коробчастих кахель та 129 фрагментів мископодібних кахель.

Шар V. Сірий, насичений вугликами ґрунт з включенням фрагментів перегорілих колод, потужністю 0,1—0,25 м. На краю берега залягав під шаром IV, вище по схилу безпосередньо під шаром II. На південно-західній ділянці шар залягає під фундаментами келій та смугою заходить на стіну до 0,2 м від її основи. Це спостереження важливе, оскільки дозволяє розглядати шар V як такий, що формувався у час будівництва мурованих келій. У ньому присутні уламки цегли і каменю, фрагменти посуду, коробчастих, мископодібних і горщикоподібних кахель. Виникнення шару відбулося тоді, коли були розібрані і спалені на березі острова залишки дерев'яної забудови. Нижню хронологічну межу його появи визначає добірка монет, найпізніші з яких представлені денаріями, карбованими у 1566 та 1557 рр. Верхня хронологічна межа на підставі типологічних характеристик посуду може бути встановлена на початок XVII ст. На межі шару IV і V знайдено кватрино Вінченцо I Гонзага герцогства Мантуя, карбованої у 1587—1612 рр. Утворення шару V відбулося дещо раніше, ніж шару IV, але в цілому вони тісно пов'язані, про що, зокрема, свідчать знахідки в обох шарах фрагментів одних і тих самих кахель.

Шар VI. Насипний ґрунт у вигляді чорнозему, перемішаного з суглинком, що залягає під вуглистим прошарком. Має потужність до 0,6 м, небагатий на знахідки, містив фрагменти посуду XVI ст. та мископодібних кахель.

Шар VII. Прошарок річкового піску, товщиною 0,05—0,15 м що залягає під шаром VI і заходить далеко в глибину берега більш ніж на 5 м від сучасного краю схилу. Засвідчує значні підтоплення поверхні острова в XV—XVI ст. під час паводків. На крайній ділянці південного берега острова цей шар залягає безпосе-

редньо під шарами IV та V, які тут є фактично перемішані. У шарі виявлено велику кількість матеріалу хронологічного діапазону від другої половини XV до початку XVII ст. Із нього ж походить більше десятка розвалів коробчастих та мископодібних кахель, а також велика кількість їхніх фрагментів. За типами і мотивами вони ідентичні до кахель, які знайдені у шарах IV та V, тому розглядаються як свідчення демонтажів опалювальних пристроїв будівель монастиря. Датування матеріалу із цього шару уточнюють знахідки денаріїв 1434—1444 та 1566 рр. карбування. Нижче цього шару залягає гумусований ґрунт, у якому матеріали періоду існування монастиря трапляються зрідка лише у верхньому рівні.

На підставі стратиграфічної картини острова всі виявлені у шарах кахлі можуть бути поділені на дві хронологічні групи. Першу групу представляють вироби із шарів IV, V, VII. Вони утворилися в часи перебудови монастиря з дерев'яного на мурований. Внаслідок цих робіт була розібрана житлова забудова включно із печами, кахлі з яких скинули на берег острова. Кахлі із зазначених шарів повторюються, а матеріали дозволяють датувати час проведення будівельних робіт в кінці XVI — на початку XVII ст. Очікувано, що кахлі, які були знайдені у пізніших шарах, а саме шарі (II) підсіпки суглинка і чорнозему, а також у демонтажному шарі (I), але не були виявлені у шарах IV, V, VII, слід було б віднести до другої хронологічної групи. Але ці шари через свій штучний характер за деякими винятками також містили типологічно та орнаментально кахлі першої хронологічної групи. Тому до другої хронологічної групи кахель, виділеної на території монастиря за стратиграфічними спостереженнями, віднесено небагато виробів. Їхня кількість могла би бути більшою, якби вдалося виявити чисті демонтажні шари XVIII — початку XIX ст.

АНАЛІЗ КАХЕЛЬ

Схемою типологічної побудови щодо колекції кахель із Спасо-Преображенського монастиря послуговували розробки польських, білоруських і українських дослідників. В її основі лежить поділ усіх виробів на дві великі групи: кахель, формованих на гончарному крузі, та кахель, формованих у матрицях. Кахлі, сформовані на гончарному крузі, поділяються на два типи: горщикоподібних та мископодібних, виділення яких здійснено на основі відношення ширини устя до висоти кахлі (Dąbrowska 1987, s. 65).

Горщикоподібні кахлі. Найбільш ранній тип пічних кахель, формування яких відбувалося на гончарному крузі з ручним моделюванням устя. У Польщі початок виготовлення таких кахель припадає на середину XIV — початок XV ст. Розмах їхнього виробництва спостерігається протягом XV — початку XVI ст., а

протягом першої половини XVI ст. виникає найбільша різноманітність форм та оздоблення (Dąbrowska 1987, s. 79, 84, 85). У Литві за матеріалами Вітебська горщикоподібні кахлі датуються XIV—XVI ст. (Левко 1981, с. 9—11). У замках Білорусі цей тип кахель перебував в ужитку у XIV—XVI ст. і, ймовірно, доживає до XVII ст. (Заяц 2001, с. 321). В Україні горщикоподібні кахлі зазвичай датуються подібно XIV—XVI ст. (Телегін та ін. 1997, с. 72), що пояснюється перебуванням українських міст у тісному колі зв'язків із Великим князівством Литовським та Королівством Польським.

Горщикоподібні кахлі з Дубна за способом формування устя поділяються на такі варіанти: круглі, квадрифолії і квадратні. Останні зараховані до цього типу з певним застереженням, оскільки при відсутності даних про довжину сторони устя, їхня ймовірна реконструкція може дати також мископодібний тип близький до вертикального, але такі варіанти на Кемпі до сьогодні невідомі. Кахлі із круглим та квадратним устям знайдені у піщаному прошарку острова, який містив найдавніші матеріали, пов'язані із історією монастиря. Реконструйований діаметр устя становить 12,0 см, його край розширений та ускісно зрізаний до внутрішньої сторони, стінка звужується по напрямку донизу (рис. 4: 1). Фрагмент горщикоподібної кахлі із вуглистого прошарку по стінці має діаметр 11,0 см (рис. 4: 4). Кахля з квадратним устям має вертикальний горизонтально розширений край, який нижче виявляє конічне звуження донизу (рис. 4: 3). Довжина сторони устя збереглася на 8,3 см, висота на 8,5 см. Фрагменти кахель, устя яких сформоване у вигляді квадрифолії, знайдені у піщаному і вуглистому прошарках острова (рис. 4: 2). Зовнішня поверхня — морена. Реконструйовані розміри устя однієї такої кахлі складають 13,0 × 13,0 см. По окружності внутрішньої поверхні одного фрагменту стінки залишилися широкі канелюри, які, ймовірно, свідчать, що виріб формували у техніці наліпу, а потім підправляли на гончарному крузі. Більшість виробів, вірогідно, була витягнута із суцільного шматка глини на швидкообертовому крузі. Наявність кахель з круглим устям і у формі квадрифолії у вуглистому прошарку, який утворився в ході перебудови монастиря з дерев'яного на мурований у кінці XVI — на початку XVII ст., свідчить про те, що верхня хронологічна межа побутування горщикоподібних кахель у Спасо-Преображенському монастирі може сягати рубежу XVI/XVII ст.

Мископодібні кахлі. Відображають наступний етап розвитку кахлярства. Головні зміни у пропорціях цього типу кахель стосувалися зменшення їхньої висоти та розширення устя, при яких ширина устя перевищує висоту кахлі та у 1,5—2 рази більша за діаметр дна. У формуванні виробів поєднується гончарний круг та ручне моделювання устя. На території Поль-

щі мископодібні кахлі з'являються у XV ст., але найбільшого поширення набувають протягом XVI — першої половини XVII ст. (Dąbrowska 1987, s. 85—87). Такі ж хронологічні рамки побутування мископодібних кахель визначаються дослідниками і для території Білорусі (Заяц 2001, с. 325). В Україні, зокрема, у волинських містах, мископодібні кахлі масово трапляються у культурному шарі та об'єктах XVI ст. Рідше відомі вони в об'єктах першої половини XVII ст. (Прищепа та ін. 2007, с. 6—7; Прищепа, Чекурков, Пшеничний 2010, с. 19; Прищепа, Бондарчук 2011, с. 105).

Мископодібні кахлі виявлені практично в усіх культурних шарах, формування яких пов'язане з періодами розвитку Спасо-Преображенського монастиря. Найбільш повними і чисельними вони збереглися у вигляді розвалів у сміттевому шарі битой цегли (IV), вуглистому прошарку (V) та прошарку піску (VII), куди потрапили разом із демонтованими конструкціями печей і дерев'яними будівлями монастиря.

У більшості випадків кахлі виготовлені із якісної глини, випалені переважно до бежевого, рідше темно-сірого та цеглистого кольору. Устя без виключень, квадратної форми, розмірами 16,5—17,0 × 16,0—18,0 см, висота — 11,5—13,0, діаметр основи — 10,0—11,0 см (рис. 4: 5). Орнаментація мископодібних кахель зустрічається рідко у вигляді однолінійної чи багатолінійної хвилячки по внутрішній поверхні кахлі. Окремі екземпляри мають патьоки та плями зеленої поливи. Датуючий матеріал із шарів, у яких було виявлено мископодібні кахлі, вказує на те, що вони почали використовуватися на ранньому етапі історії монастиря у другій половині XV — на початку XVI ст. та побутували протягом XVI — першої половини XVII ст. разом із коробчастими кахлями.

Матричні кахлі. Під впливом раннього ренесансу виробництво кахель переживає суттєві зміни, які передусім відобразилися у появі коробчастих кахель. Їхня формовка, на відміну від горщикоподібних і мископодібних кахель, відбувалася за допомогою матриці, яка дозволяла змодельовати лицеву частину кахлі. Так відкрилася можливість до широкого застосування на кахлях різноманітних сюжетів і орнаментації, а самі кахлі з чисто утилітарних пристроїв зробили суттєвий крок до перетворення на вироби архітектурно-декоративного призначення зі своєрідним мистецьким наповненням.

У Польщі початок побутування коробчастих кахель за матеріалами замків відводиться дослідниками на другу половину XV — початок XVI ст. (Dąbrowska 1987, s. 89). Цим же часом датується їхня поява на теренах Білорусі (Заяц 2001, с. 328). В Україні час появи коробчастих кахель у містах в узагальненнях окремих дослідників припадає на злам XV/XVI ст. (Колупаєва 2006, с. 86). Разом з тим не завжди

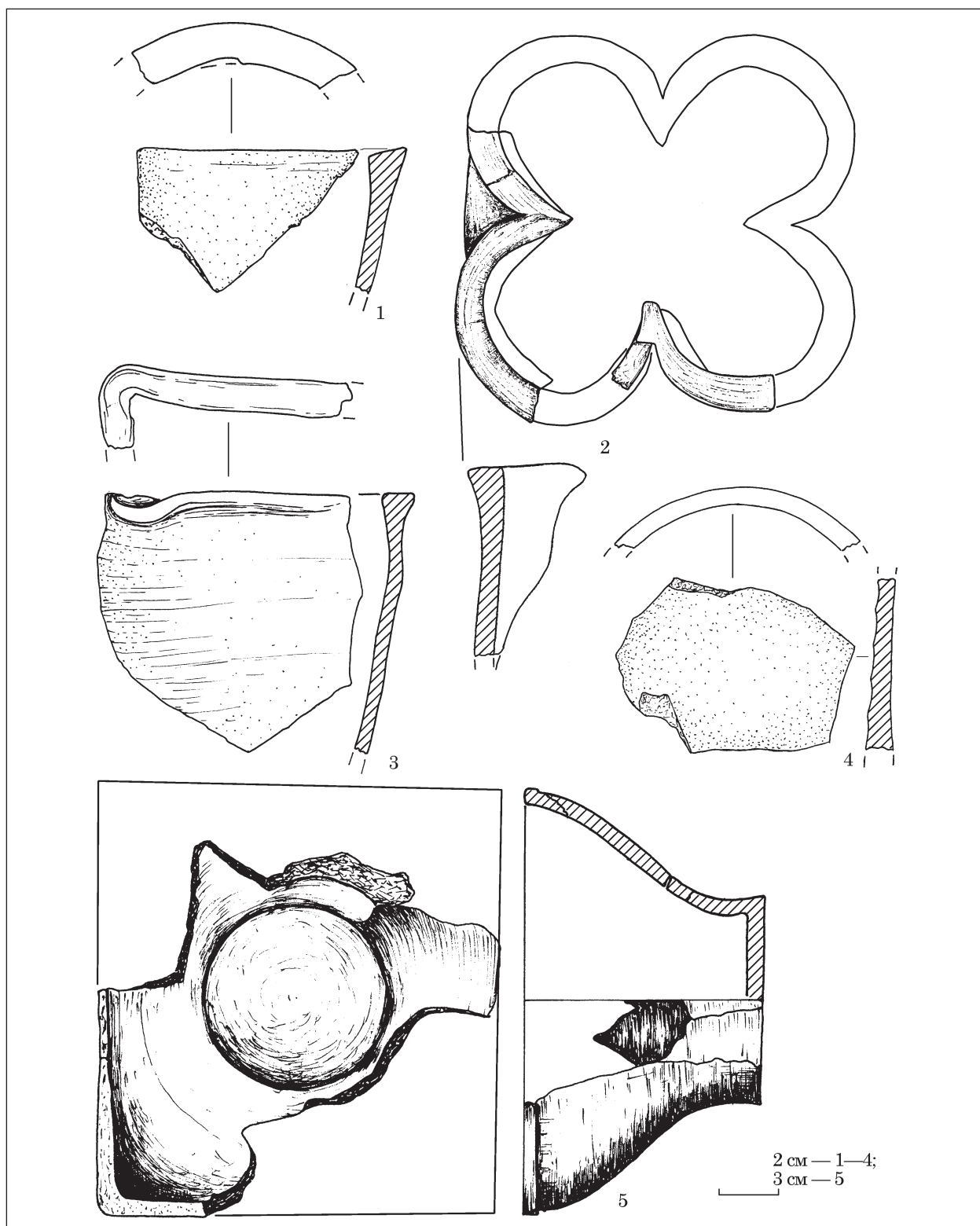

Рис. 4. Кахлі першої хронологічної групи

вдається впевнено перевірити це твердження на прикладі хронологічної атрибуції конкретних знахідок. Тому початок побутування коробчастих кахель в Україні потребує уточнень. Втім, на основі уже наявних досліджень безсумнівно можна говорити про їхній ужиток в XVI ст. (Телегін та ін. 1997, с. 72).

Коробчасті кахлі з монастиря є дуже чисельними і виявлені в усіх шарах, що пов'язані із його розвитком. Із раннім етапом історії монастиря пов'язані кахлі, що походять із піщаного (VII) та вуглистого (V) прошарків, а також шару битої цегли (IV). Вони віднесені до першої хронологічної групи.

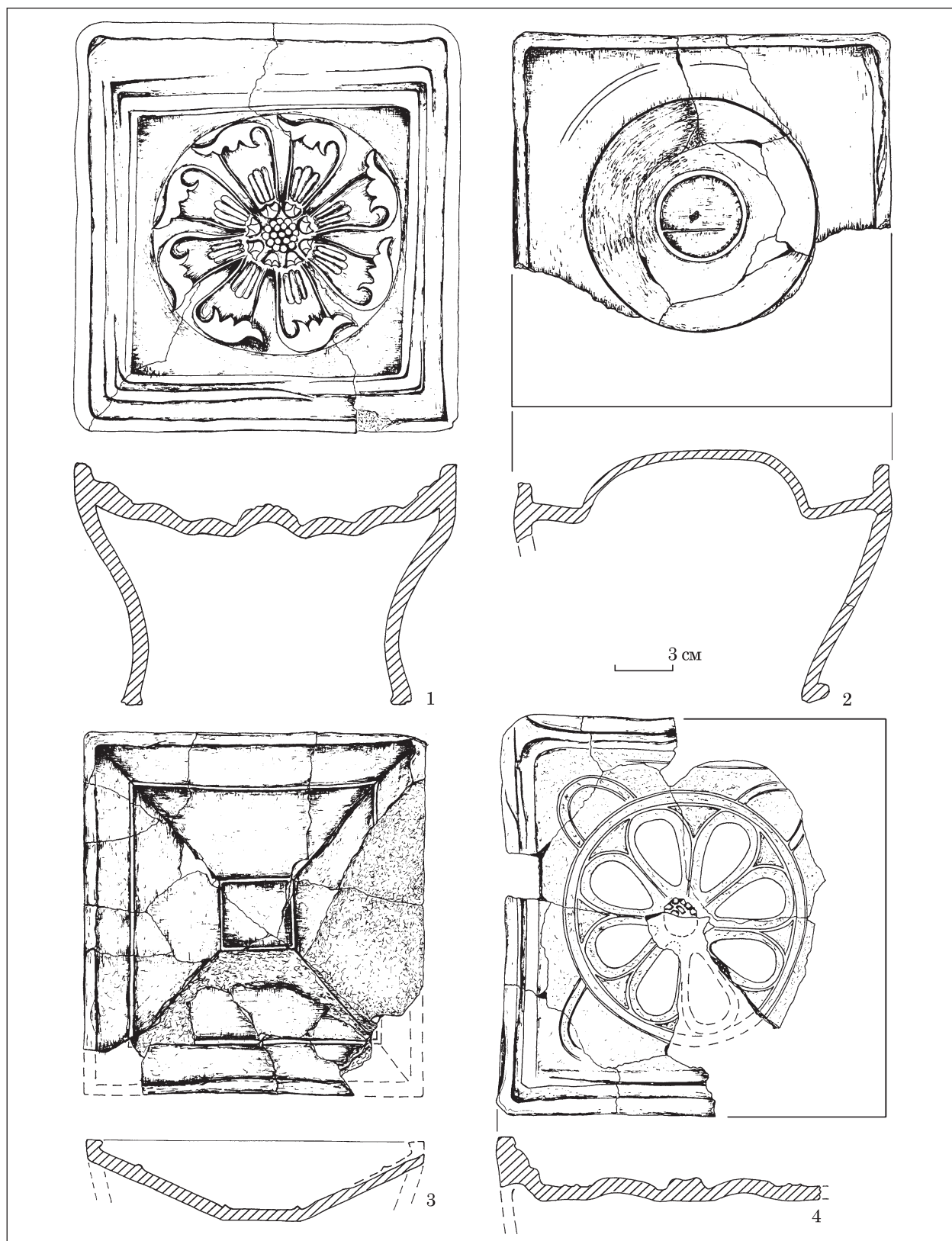

Рис. 5. Кахлі першої хронологічної групи

Серед матричних кахель за їх місцем у конструкції печі наявні чотири типи: заповнюючі, пояскові, карнизні і коронкові. За особливостями орнаментального мотиву лицевої частини заповнюючі кахлі поділяються на види:

А — геометричні; Б — концентричні рослинні чи рослинно-геометричні розетки; В — сюжетні; Г — «килимкові». Концентричні розетки і «килимковий» стиль характерні також для пояскових кахель. Virізняються карнизні кахлі,

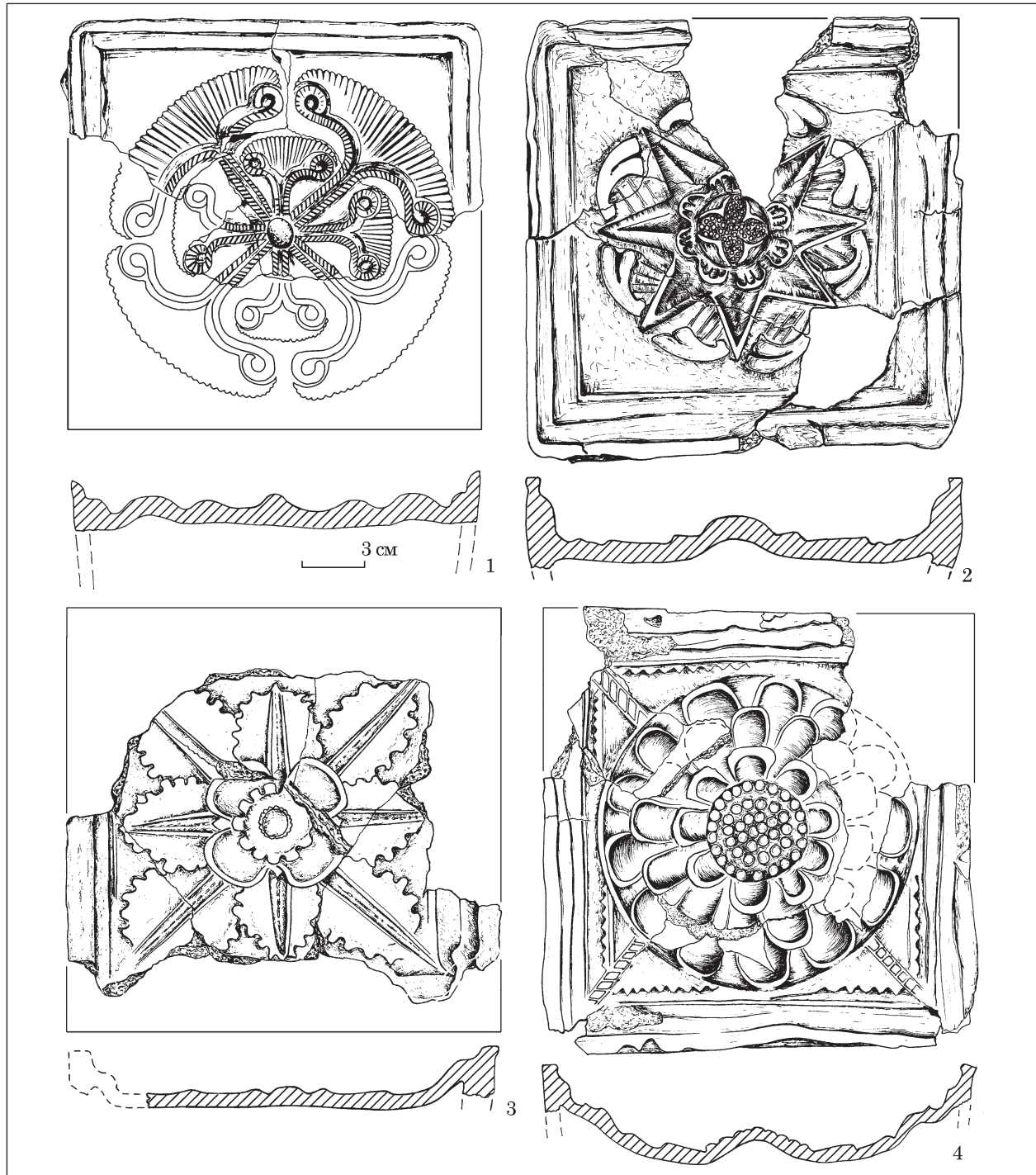

Рис. 6. Кахлі першої хронологічної групи

але основа їх орнаменту — килимковий мотив. Окремо стоять коронки (рис. 9: 3, 4), хоча і тут в окремих випадках присутнє повторення орнаментального мотиву на інших елементах.

Кахлі виду А мають 2 теми. Належать до першої хронологічної групи.

1. Кахлі з бортиком, лицева сторона яких сформована у вигляді випуклої півсфери (рис. 5: 2). У деяких випадках ця випуклість оздоблена довкола косими променями (рис. 7: 1). Розміри лиця — 20,5—21,5 × 19,5 см, висота від бортика до краю румпи — 11,5 см. Кахлі, пло-

щину лиця яких займає випукла півсфера, добре відомі у польських містах (Dąbrowska 1987, s. 92, 93), а також у Львові і датуються XVI ст. (Гупало, Лосик, Кіндій 2002, с. 18). В Острозі кахлю з випуклою півсферою і променями довкола знайдено у будівлі другої половини XVI ст. (Прищепа, Бондарчук 2011, с. 105). На дитинці старого замку у Дубні вони виявлені у сміттовому шарі другої половини XVI — початку XVII ст. (Харковець та ін. 2016, с. 6, 14).

2. Кахлі з вираженим бортиком, лицева сторона в яких сформована у вигляді 4 похилих

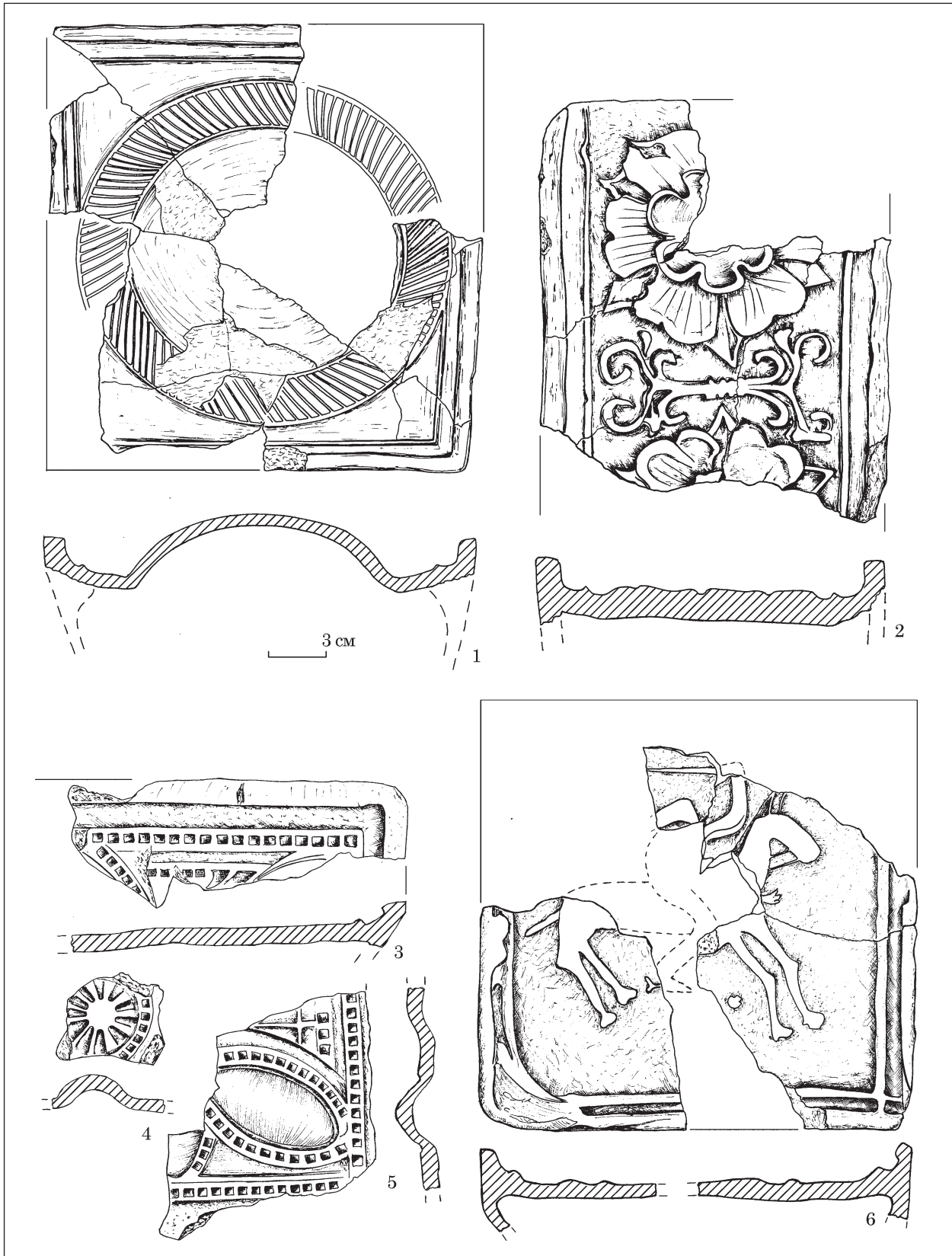

Рис. 7. Кахлі першої хронологічної групи

площин, звужених до центрального квадрата (рис. 5: 3). Розміри лиця — 17,5—18,5 × 16,5—17,5 см, висота від бортика до краю румпи — 9 см. За матеріалами з Білорусі такі кахлі да-

туються другою половиною XVI ст. (Заяц 2001, с. 329, 330).

Кахлі виду Б поділені на 9 тем. Належать до першої хронологічної групи.

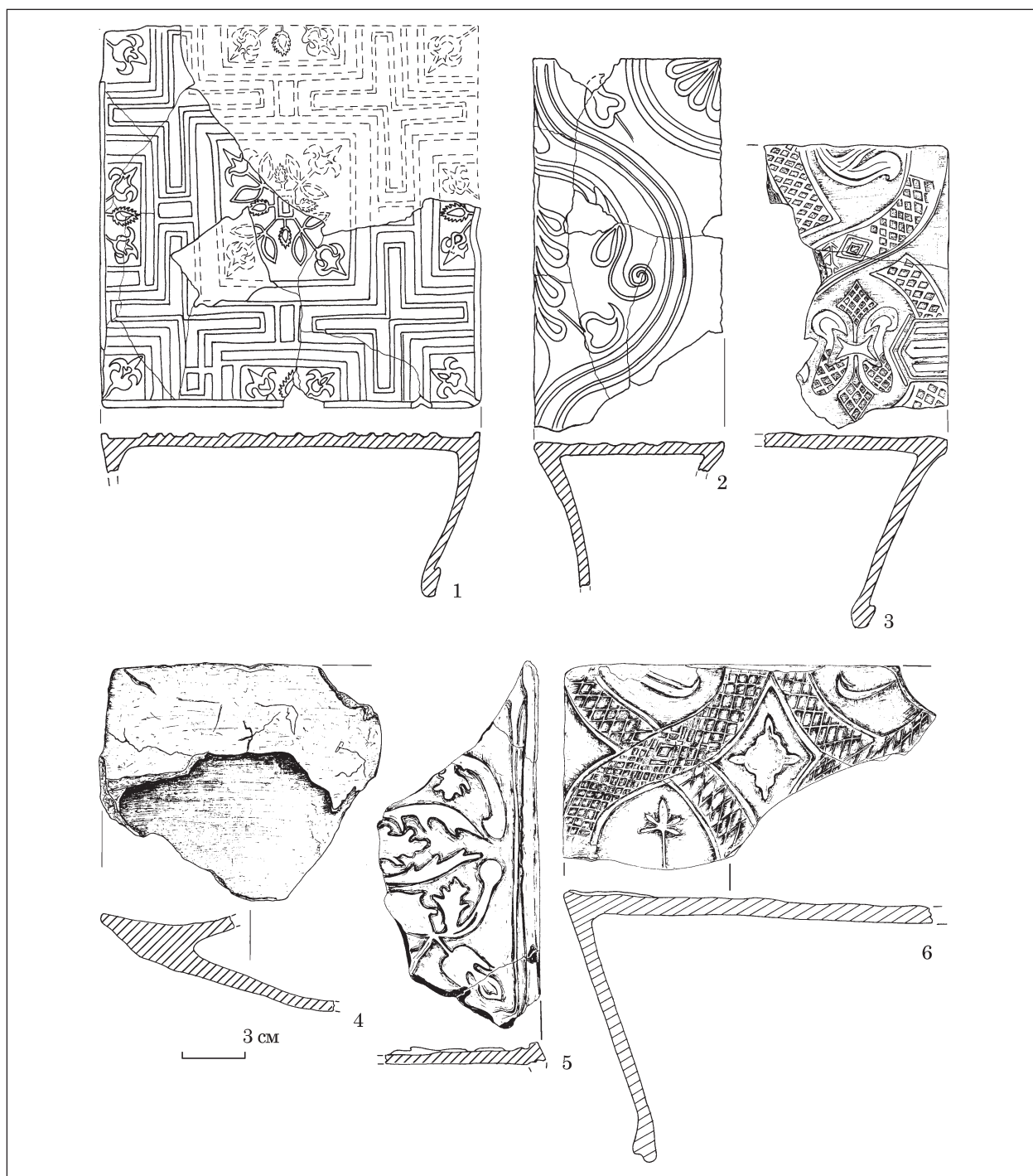

Рис. 8. Кахлі першої (1—6) та другої хронологічної груп (3, 6)

1. Кахлі з високим масивним бортиком, лицева сторона в яких сформована у вигляді 4 пелюсткової квітки по центру, від якої відходять вісім симетричних листків з променем по середині (рис. 6: 3). Розміри лиця — $20,0 \times 19,7$ см. Знайдені як полив'яні, так і безполив'яні екземпляри. Дуже подібна тема відома на кахлі з розкопок ратуші у Битомі (Польща), яка прикрашала піч, споруджену у другій чверті XVI ст. (Andrzejewska 2010, s. 111, 119).

2. Кахлі з масивним бортиком, лицева сторона в яких сформована у вигляді 8-пелюстко-

вої квітки з масивною випуклою серединкою, від якої відходять 8 широких променів. Їхні краї розділені по колу додатковими листовими завитками (рис. 6: 2). Розміри лиця — $20,5 \times 20,5$ см. Представлені полив'яними та безполив'яними екземплярами.

3. Кахлі з високим бортиком, у лицеву частину яких вписане рельєфне зображення 8-пелюсткової квітки з опуклими пелюстками, оточене подвійним контуром і дугастими «вухками» у кутах (рис. 5: 4). Розміри лиця реставрованої кахлі — $18,5 \times 20,2$ см. Знайдені як

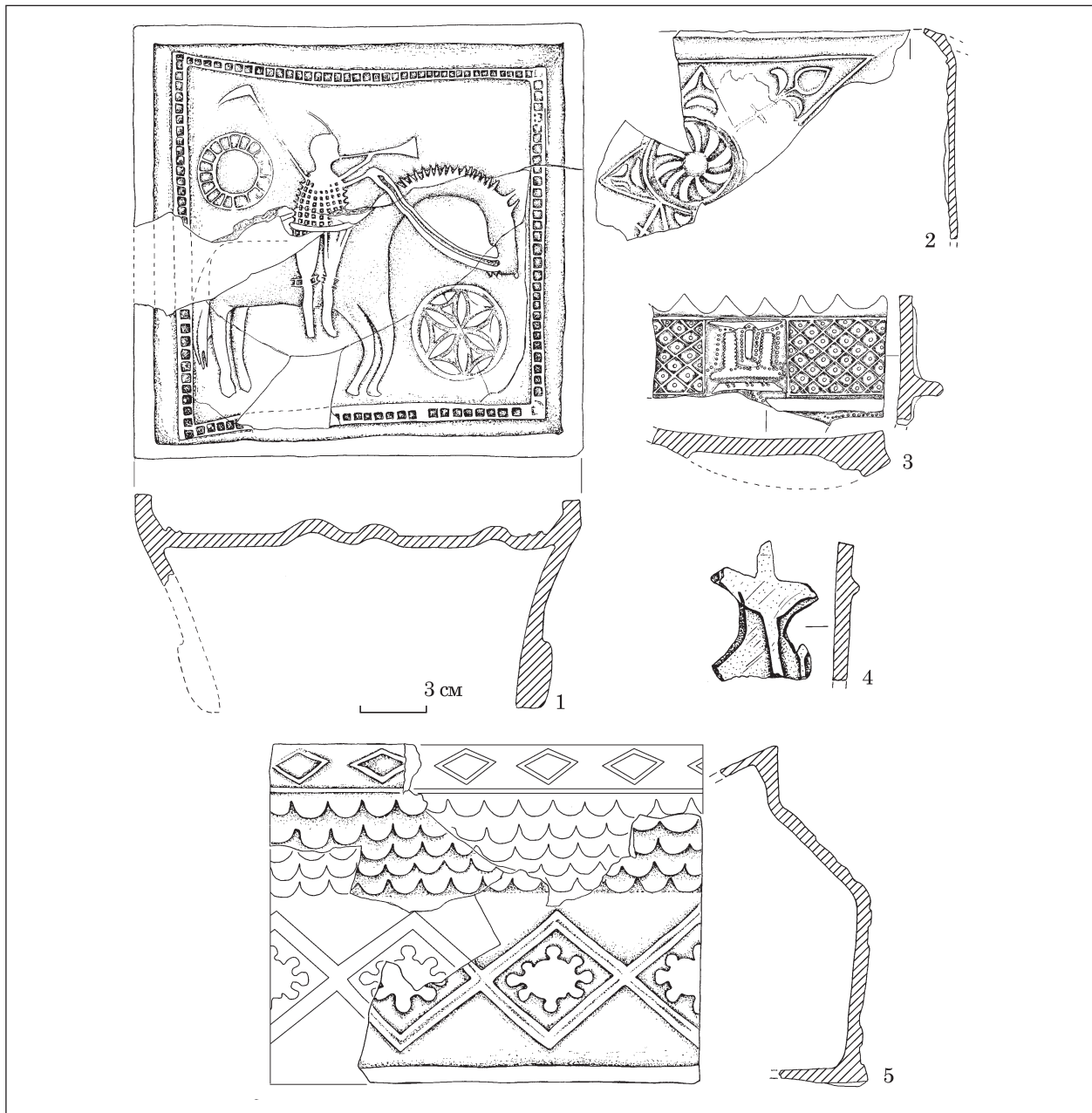

Рис. 9. Кахлі першої хронологічної групи

безполив'яні фрагменти, так і покриті поливою.

4. Кахлі з добре вираженим високим бортиком, лицева сторона яких оточена по периметру рельєфною драбинкою, а всередині присутні випукле листя та центральна мала півсфера, що оточені такою ж драбинкою (рис. 7: 3—5). Уламки аналогічної за мотивом кахлі були знайдені в Дубні у будівлі другої половини XVI ст. по вул. Замковій, 10 (Прищепа, Чекурков, Пшеничний 2010, с. 19, 20).

5. Кахлі з бортиком, порівняно тонкою лицевою пластиною, середню частину якої займає рельєфна 10-променева виручка розета, вписана у коло. З чотирьох сторін до неї дотикаються 4 широкі трикутника, з-між яких у кути відходять довгі пагони з трилисником на кінці

(рис. 9: 2). Кахля покрита зеленою поливою, розета — жовтою. Фрагмент аналогічної кахлі відомий з ділянки Дубна поблизу ринкової площі (Майдан Незалежності, 3), а близька за змістом знайдена у підсищі подвір'я бастионного замку з верхньою хронологічною межею на початок XVII ст.

6. Кахля пояскова з бортиком, прикрашена по лицевій стороні композицією рельєфних квітів, що розділені рослинними симетричними завитками (рис. 7: 2). Фрагмент аналогічної кахлі було знайдено у підсищі подвір'я бастионного замку, що датується за монетними знахідками кінцем XVI — першою чвертю XVII ст.

7. Кахлі з високим бортиком, лицева сторона яких сформована у вигляді глибоко увігнутої квітки, що має крупну випуклу зав'язь по цен-

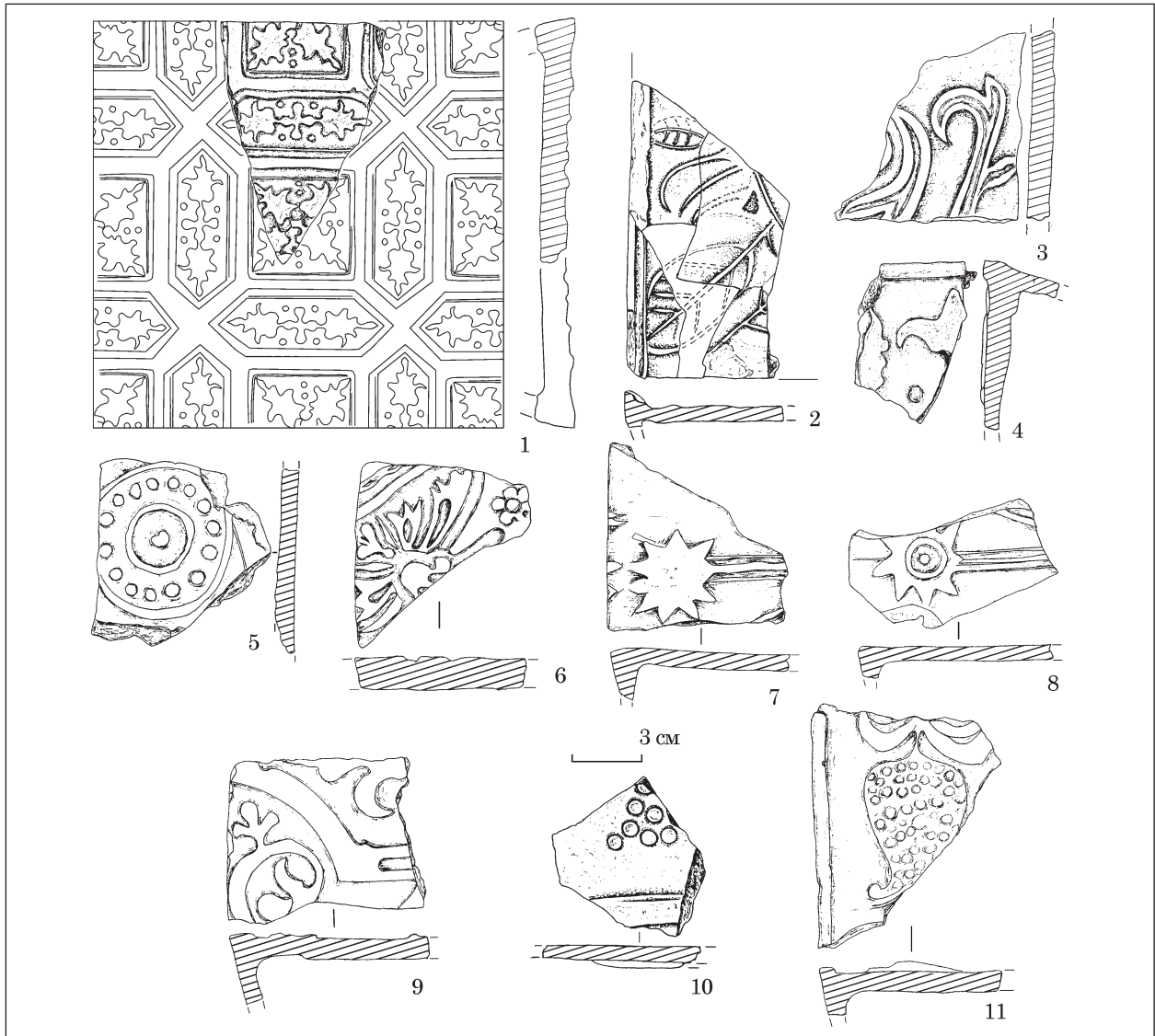

Рис. 10. Кахлі першої (2, 3) та другої хронологічної групи (1); решта — не встановлені (підйомний матеріал)

тру, яка оточена 9 пелюстками, за якими йде ще 2 кола більших пелюсток (рис. 6: 4). Розміри лиця реставрованої кахлі — $20,8 \times 20,5$ см. Представлені полив'яними та безполив'яними виробами.

8. Кахлі з добре вираженим бортиком, лицева сторона яких сформована у вигляді концентричної рельєфної двоступеневої розетки пишних суцвіть. Розміри лиця реставрованого екземпляра — $19,5 \times 19,5$ см. Представлені полив'яними та безполив'яними екземплярами (рис. 6: 1).

9. Кахлі з рельєфним концентричним зображенням квітки з 8 пелюстковими завитками, що спрямовані по колу навколо опуклої центральної зав'язі. Мають високий масивний бортик, представлені полив'яними і безполив'яними екземплярами. Розміри лиця — $20,0 \times 21,0$ см, висота від бортика до краю румпи — 12,0 см (рис. 5: 1).

Близькі аналогії останнім трьом видам кахель відомі з польських замків Войцехув і Ціха-

новець, а також з Ярослав (Broszko 2014, s. 212) і Пшеворська (Wawrzczak 2016, s. 153), де вони датуються першою половиною — серединою XVI ст. (Dąbrowska 1987, s. 89—93). Подібні вони за різноплановими квітковими розетками також до кахель з колекції замку литовських князів у Вільнюсі. Дуже добре впізнаються різноманітні варіації теми 9 — листових завитків, спрямованих по колу (так зв. вируючі розети) на польських кахлях із Пйотркува-Трибунальського (Długoszewska, Pitrzak 2010, s. 158). Це свідчить про взяття для монастирських кахель зразків добре відомих у європейських країнах ренесансних сюжетів. Разом із тим кахлі з Дубна виявляють яскраво виражені індивідуальні риси, які підкреслюють своєрідність продукції місцевих ремісників.

Кахлі виду В представлені 2 темами. Належать до першої хронологічної групи.

1. Кахлі з рельєфним зображенням рицаря-сурмача. Розміри лиця — $20,8 \times 20,0$ см, висота від бортика до краю румпи 9,8 см. На вершни-

кові фактурно стилізована кольчуга, а при ньому шабля і спис. Ближче до верхнього лівого кута за спиною вершника знаходиться декоративний елемент у вигляді двох вписаних одне в одне кіл, що з'єднані короткими поперечними лініями. Вершник однією рукою держить віжки, а другою тримає біля рота сурму (рис. 9: 1). Фрагмент ідентичної кахлі знайдено на дитинці старого замку в Дубні. Різноманітні стилізовані вершники, як уособлення привілейованості рицарської культури, доволі поширені сюжет на пізньосередньовічних кахлях. Їхнє виявлення на терені замку цілком закономірне. Інша справа — ужиток такого роду сюжетів на монастирських кахлях. Певною мірою вони вказують на суспільну престижність самого осередку, покровительство над ним представників тогочасної еліти. Деталі формовки обох кахель свідчать про те, що вони були виготовлені в одній майстерні, скоріше за все в одній і тій самій матриці. Таким чином є підстави розглядати їх як оригінальні вияви художнього бачення дубенськими ремісниками одного із популярних світських сюжетів XVI ст.

2. Кахлі з рельєфним зображенням вершника, що заніс над собою меч, наслідують поширений у той час сюжет герба Великого князівства Литовського. Реконструйовані розміри лиця — 22,5 × 22,5 см. Центральні фрагменти кахлі, на жаль, втрачені, тому нічого не можна сказати про художню стилізацію одягу чи озброєння вершника. Але зміст сюжету загалом добре вловимий і може бути віднесений як до рицарських, так і до геральдичних тем (рис. 7: 6). Трапилися фрагменти полив'яних і безполив'яних кахель. У Дубні — це єдиний випадок виявлення кахлі з таким сюжетом. Як і у випадку із вершником-сурмачем, дана кахля в оформленні печей статусного (архімандритського) монастиря свідчила про його матеріальний та ідейний зв'язок зі своїми покровителями і власниками Дубна, князями Острозькими, утилітарним і водночас образним чином уособлювала їхню участь у піднесенні монастиря.

Кахлі виду Г представлені виробами, що декоровані по лицевій стороні у стилі, відомому в літературі як «безкінечний», «диванний», «килимковий», «континуаційний». Малюнок на одній кахлі при цьому є незавершеним і зливається разом з малюнками на інших в єдину композицію. Зародження цього орнаменту за матеріалами Білорусі прослідковується у другій половині XVI ст., а розповсюдження припадає на XVII ст. (Заяц 2001, с. 337). У Польщі появу тенденції виходу орнаменту за межі однієї кахлі відносять до кінця XVI ст., а на типовий цей стиль перетворюється у XVII ст. (Lubelszyk 2013, с. 99). До цього виду віднесено 6 тем, дві з яких ужиті на коронковій і завершальній кахлі.

1. Кахлі, орнамент яких складається із симетричної рослинно-геометричної комбінації хрестоподібних ламаних ліній, які опрацьо-

вують по центру і біля сторін квадрати з вписаною рослинною розеткою (рис. 8: 1). Розміри лиця — 18,0 × 18,0 см. Свідченням поширеності подібного варіанту «килимкового» стилю є опублікована кахля із Старого Збаража, яка датується XVII ст. (Колупаєва 2006, с. 115). На відмінну від неї кахля з Дубна має невисокий бортик, складнішу деталізацію рослинних елементів, відсутнє покриття поливою. Вона знайдена у шарі будівельних відходів кінця XVI — початку XVII ст. і віднесена до першої хронологічної групи.

2. Кахлі безбортикові, пояскові, оздоблені рослинним мотивом у «килимковому стилі», безполив'яні та покриті зеленою поливою (рис. 8: 2). Також походять із шару будівельних відходів і відносяться до першої хронологічної групи.

3. Кахлі безбортикові, лицева сторона сформована у вигляді стилізованої кованої плетінки, що заповнена сіткою. Покриті зеленою поливою та неполив'яні (рис. 8: 3, 6). У Дубні відомі на ряді ділянок, зокрема, із культурного шару кінця XVI — першої половини XVII ст. на вул. Замковій, 10 та у підси́пці під нижньою бруківкою у бастионному замку, верхня хронологічна межа укладення якої маркована монетою 1624 р., а нижня — 1586 р. (Гупало, Лосик, Кіндій 2002, с. 13). В останньому випадку присутні також неполив'яні зразки. Разом із двома попередніми темами виду Г належить, очевидно, до пізніх кахель першої хронологічної групи, які почали побутувати в кінці XVI — на початку XVII ст. Їхні знахідки у шарах IV, V та VII свідчать, що у час до перебудови монастиря порівняно з іншими кахлями із цих шарів вони були в ужитку найкоротше. Виявлення кахель виду Г теми 3 у шарах I та II вірогідно вказує на їх використання у пізніший час, уже у печах мурованих келій.

4. Кахлі з лицевою частиною симетрично поділеною на ніші, з яких центральне зображення містить вписану у квадрат чотирикутну розетку, оточену з чотирьох сторін шестикутними нішами. У ніші вписано віддзеркалені пари листя, які на місці кріплення черешками утворюють хрест, оточений чотирма крапками (рис. 10: 1). Розміри лиця — 17,5 × 17,5 см. Вироби покриті зеленою поливою. У Дубні аналогічні та стильово близькі кахлі знаходились досить часто. Зокрема у заповненні споруди 2 на ділянці по вул. Старій, 67, яка належала до монастирської юрдики, вони йшли із матеріалом, датованим другою половиною XVII—XVIII ст. (Ткач 2016, с. 252—257). Близькі за стилем кахлі знайдені в Острозі по вул. Майдан Незалежності, 3 у засипці об'єкту 23 середини — другої половини XVII ст. (Прищепта та ін. 2009, с. 39, 40). Кахлі теми 4 відносяться до другої хронологічної групи кахель монастиря.

5. Завершальна кахля прикрашена до середини висоти пов'язаними ромбами із вписаними

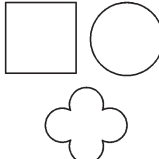
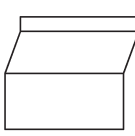
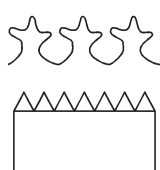
Група	Гончарні		Матричні			
Тип	Горщикоподібні	Мископодібні	Заповнюючі	Пояскові	Карнизні	Коронкові
Форма устя / лица						
Вид орнаментального мотиву		Заглиблені лінії: • однорядні • багаторядні • прямі • хвилясті	• геометричний • концентрична розетка • сюжетний	• концентрична розетка • килимковий	• риб'яча луска • килимковий	• килимковий

Рис. 11. Типологічна таблиця кахель Спасо-Преображенського монастиря

у них ефемерними 8-пелюстковими квітками, вище яких на згині йде декор у стилі риб'ячої луски, а над ним коротка вертикальна стійка з рядком ромбів (рис. 9: 5). Поєднано покриття жовтою і зеленою поливою. Розміри — 20,0 × 16,0 см. Завершальні кахлі з мотивом риб'ячої луски добре відомі за матеріалами другої половини XVI — першої половини XVII ст. у Польщі, Україні і Білорусі. Аналогічна кахля відома із споруди 2 Дубенського Підборецького монастиря, яка датована періодом від XVII ст. по 1832 р. (Ткач, Бардецький, Пшеничний 2008, с. 112). Кахля зі Спасо-Преображенського монастиря за положенням у прошарках окатаної цегли і піску цілком вписується у межі кінця XVI — початку XVII ст.

6. Коронкова кахля у вигляді пластини, верхній край якої сформований у вигляді ряду різко. Основне поле містить зображення, що нагадує літеру «Ш», оточене з боків рельєфною сіткою із вписаними до неї крапками (рис. 9: 3). Виявлена у підсипному ґрунті (шар VI), на підставі чого датована кінцем XVI — початком XVII ст.

Поза описаними вище видами кахель, у колекції монастиря є ряд виробів, які важко впевнено реконструювати через їхню фрагментарність. Однак потрібно хоча б коротко зупинитися на їхній характеристиці, оскільки без цього уявлення про наявне різноманіття кахель буде неповним.

Перед усім слід згадати фрагмент виробу з шару II, який належить рідкісній кахлі. Вона прямокутної форми, частково збереглася лицева пластина, яка по краю увігнута і проявляє підйом у напрямку до середини. Нижня стінка має півсферичний профіль (рис. 8: 4). На борті помітні сліди поливи зеленого кольору. Кахля може бути віднесена до відомих у літературі кахель із закритою румпою і датована XVI—XVII ст. (Dąbrowska 1987, s. 157).

У шурфі 2, закладеному в 2013 р. на західному схилі острова, було знайдено фрагмент

лица кахлі з високим, відділеним уступом від щитка, бортиком, декорованою рельєфним листям і тонкими травинками, покритої ремонтним шаром глиняної обмазки (рис. 10: 2). Датована другою половиною XVI — початком XVII ст. Друга кахля покрита зеленою поливою, має слабо виражений бортик, прикрашена рельєфною лілією і листком з крапкою між ними (рис. 10: 4). Є також фрагменти лицевих частин кахель, покритих зеленою поливою, орнаментованих стилізованим листям із завитками і товстими стеблами (рис. 10: 3). Один фрагмент лица належав зеленополивної кахлі, декорованій групою кружків, які, ймовірно, імітують виноградне гроно (рис. 10: 10). За стилістичними особливостями, ці кахлі можна віднести до кінця XVI—XVII ст.

На поверхні зсунутих схилів острова, які частково використовуються під городництво, також знайдено збірку фрагментів кахель. Серед них виділяється кахля з невисоким бортиком, біля якого присутній рельєфний рисунок грона винограду (рис. 10: 11). Сюжет винограду дуже популярний у мистецтві, зокрема, у церковному через своє символічне значення. На кахлях його можна зустріти від доби ренесансу і до нового часу. Індивідуальні риси властиві також фрагменту лица кахлі з рельєфною 8 чи 9-променевою зіркою, у яку вписано коло із крапкою посередині (рис. 10: 8). Близькою до неї (ймовірно, її частина) є уламок безбортикової кахлі із зображенням 10-променевої зірки (рис. 10: 7). Фрагмент лица однієї кахлі, оздоблений 2 рельєфними колами, вписаними одне в одне, між якими простір заповнений розташованими по колу 15 жирними крапками. Центральна крапка розміщена у внутрішньому колі (рис. 10: 5). До килимкових кахель належить фрагмент безбортикової зеленополивної кахлі з орнаментом у стилі кованого металу (рис. 10: 9). До цього ж виду, ймовірно, відноситься уламок з квіткою гвоздики (рис. 10: 6).

ВИСНОВКИ

Для покриття усіх описаних кахель ужито, за незначним виключенням, поливу зеленого кольору. Глиняне тісто має домішку піску, зрідка трапляються одиничні відносно крупні фракції камінців і шамоту. Близько половини усіх кахель мають на звороті лицевої частини відбитки тканини. Це явище уже неодноразово відмічалось в літературі. Відбитки супроводжували стадію формовки, коли глиняну масу щільно втискали у дерев'яну матрицю. Лице кахлі, яка ще не мала румпи, потрібно було після цього дістати без дефектів рисунку. Цю операцію полегшувала тканина, стягуючи ще сирий виріб. Крім того вона дозволяла наступне доопрацювання деталей рельєфу складного рисунку (Dąbrowska 1987, s. 190—192). Слід відзначити, що у монастирській колекції кахлі із простим стилем формовки (випукла півсфера) в одних випадках мають відбитки тканини, а у других — ні. Вони наявні на усіх кахлях із високим рельєфом і деталізованим рисунком лиця, але відсутні на сюжетних кахлях типу вершник-сурмач. Тому твердження дослідників про призначення тканини певною мірою знаходить підтвердження на дубенських кахлях. Схоже, що у випадках, коли ймовірність втрати елементів зображення була незначною, то обходилися без її допомоги. Усі кахлі (у тому числі деякі полив'яні) майже без виключень мають шар ремонтного покриття рідкою глиною, що свідчить про тривалість строку їхньої служби.

Зменшений чи взагалі відсутній бортик, «килимковий» стиль декорування лиця кахлі, рослинно-геометричні мотиви, зокрема, «кований метал» широко характерні для виробів XVII ст. Але такі кахлі перед тим, як потрапити у де-монтажні шари острова, якийсь час служили у печах, про що зокрема свідчить наявність на деяких слідів змазування глиною. Беручи до уваги датування шару V, матеріал з якого відображає час проведення будівельних робіт, у використанні ці кахлі були протягом кінця XVI — початку XVII ст. Присутність у цьому шарі також коробчастих кахель з рисами, характерними для середини — другої половини XVI ст., мископодібних, а також фрагментів горщикоподібних кахель з устям у вигляді квадрифолію свідчить про те, що усі три типи кахель співіснували в кінці XVI — на початку XVII ст. Це можна пояснити тривалим використанням у житлових будівлях монастиря старих печей, поруч із якими пізніше були зведені нові із коробчастих кахель.

Коробчасті кахлі виду Б за своїми морфологічними ознаками, способами моделювання лиця та декором виступають типовими зразками ренесансних кахель середини — другої половини XVI ст. Однак датування будівельних шарів IV та V, а також присутність цих кахель

як слідів усунення старих печей у піщаному прошарку острова, у яких найпізніші матеріали відносяться до початку XVII ст. дозволяє відкоригувати верхню хронологічну межу побутування цих кахель і визнати, що вони могли доживати до перших десятиліть XVII ст. Виявлення описаних видів коробчастих кахель у шарах поруч із горщикоподібними та мископодібними кахлями дозволяє віднести їх до групи ранніх коробчастих кахель на території Дубна.

Орнаментальні мотиви коробчастих кахель усіх видів зі Спасо-Преображенського монастиря мають аналогії у Дубні з інших ділянок. Це відмічено зокрема для дитинця старого замку, території бастіонного замку, об'єктів навколо ринкової площі. За наявними результатами час виготовлення найраніших з них немає підстав опускати нижче другої чверті — середини XVI ст., а верхню хронологічну межу провести другою половиною XVI ст. Схоже, що з цього часу у Дубні з'являється попит на коробчасті кахлі, який задовольняла група ремісників. Проживали вони тут постійно, чи лише відвідували місто на час виконання замовлення, говорити зарано. Одним із значних їхніх замовлень було оснащення печей житлових будівель Спасо-Преображенського монастиря. Ужиток на кахлях рицарських сюжетів свідчить про те, що ці ж пов'язані між собою майстри у близький час виготовляли кахлі для Дубенського замку, а ряд простежених паралелей у мотивах свідчить про виконання ними також замовлень для деяких міщан. Характеристика тем монастирських кахель наштовхує на думку про певну мобільність цієї групи ремісників, яка дозволяла їм особисто чи за посередництва інших осередків перейняти модні у тогочасній Польщі та Литві орнаментальні мотиви.

ЛІТЕРАТУРА

- Виногородська, Л. І. 1992. Чернігівські кахлі XVII—XVIII ст. *Чернігівська старовина*, 61, с. 75-83.
- Виногородська, Л., Ситий, Ю. 2008. Батуринська кахля. *Пам'ятки України*, 3, с. 36-38.
- Годованюк, О. М. 1971. Острозькі кахлі. *Народна творчість та етнографія*, 3, с. 93-96.
- Гупало, В., Лосик, М., Кіндій, О. 2002. Давні кахлі з Дубна і Львова (за археологічними матеріалами). *Український керамологічний журнал*, 2, с. 11-20.
- Заяц, Ю. А. 2001. Кафля і кафляныя печи. В: Ляўко, В. М. (ред.). *Археалогія Беларусі*. Мінск: Беларуская навука, 4: Помнікі XIV—XVIII стст., с. 319-348.
- Колупаєва, А. 2006. *Українські кахлі XIV — початку XX століть*. Львів: Інститут народознавства НАНУ.
- Лащук, Ю. П. 1993. *Українські кахлі IX—XIX ст.* Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі.
- Левко, О. Н. 1981. *Витебские израсцы XIV—XVIII вв.* Минск: Наука и техника.

Прищеп, Б. А., Бардецький, А. Б., Ткач, В. В., Чекурков, В. С. 2007. *Звіт про археологічні розкопки у місті Дубно на ділянці по вул. Кирила і Мefодія, № 18а у 2006 році*. Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4860.

Прищеп, Б., Бондарчук, О. 2011. Археологічні дослідження міської забудови доби князів Острозьких на проспекті Незалежності, № 3 в Остро́зі. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства та туризму в Остро́зі та на Волині*, 3, с. 104-113.

Прищеп, Б. А., Бондарчук, О. А., Позіховський, О. А., Вертецький, Д. Ю. 2009. *Науковий звіт про археологічні роботи в Остро́зі на ділянці на Проспекті Незалежності, № 3*. Фонди ДІКЗ м. Остро́га. КН 36118 / ПІД-15251.

Прищеп, Б. А., Чекурков, В. С., Пшеничний, Ю. Л. 2010. *Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на вул. Замковій, № 10 у 2009 році*. Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4859.

Пшеничний, Ю. Л. 2012. *Звіт про археологічні розвідки у м. Дубні Рівненської області у 2011 році*. Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4865.

Пшеничний, Ю. Л. 2015. *Археологічні дослідження у м. Дубно поблизу Спасо-Преображенської церкви на острові Кемпа у 2014 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5458.

Пшеничний, Ю. Л. 2017. *Звіт про археологічні дослідження в м. Дубно поблизу Спасо-Преображенської церкви на острові Кемпа в 2016 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5496.

Телегін, Д. Я., Винокур, І. С., Титова, О. М., Свешніков, І. К. та ін. 1997. *Археологія доби українського козацтва XVI—XVIII ст.* Київ: ІЗМН.

Ткач, В., Бардецький, А., Пшеничний, Ю. 2008. Дослідження споруди 2 на острові Дубовець в місті Дубні. В: Смолін, П. П. (ред.). *Історико-культурна спадщина Дубна: правова, історична, мистецька та музейні аспекти*. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна, 12 липня 2008 р. Луцьк: Волинська обласна друкарня, с. 109-118.

Ткач, В. 2016. Дослідження археологічних об'єктів XVII—XVIII ст. на розі вулиць Старої та Франка в Дубно. В: Кічатий, Л. С. (ред.). *Лицар ордену культури*. Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю від дня народження Б. Г. Возницького, 21 квітня 2016 р. Рівне: Дятлик М., с. 248-257.

Троневиц, П. О. 1999. Луцькі кахлі XIV — початку XX ст. *Старий Луцьк*, 2, с. 59-82.

Харковець, Ю. І., Пшеничний, Ю. Л., Ткач, В. В., Бардецький, А. Б. 2016. *Звіт про результати археологічних досліджень в м. Дубно, Дубенському і Млинівському районах, Рівненської обл. в 2015 р.* Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5460.

Харковець, Ю. І., Ткач, В. В., Пшеничний, Ю. Л. 2013. *Звіт про результати археологічних розвідок, шурфувань та наглядів на території м. Дубно, Дубенського та Млинівського районів Рівненської області 2013 року*. Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5457.

Andrzejewska, A. 2010. Zespył kaffi renesansowych z ratusza w Bytomiu. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologic*, 27, s. 103-119.

Broszko, M. 2014. Kaffle z Jarosławia jako źródło do dziejów badań nad wykonywaniem szesnastowiecznych kaffi. *Archeologia historica*, 39, s. 205-219.

Dąbrowska, M. 1987. *Kaffle i piece kafflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław; Warszawa; Kraków;

Gdańsk; Łydz: PAN. *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, LVIII.

Dąbrowska, M. 2010. Na temat studiów nad kaffarstwem i urzadzzeniami grzewczymi sływ kilka. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologic*, 27, s. 5-9.

Długoszewska, W., Pitrzak, J. 2010. Wstępna informacja o kafflach z Piotrkowa Trybunalskiego ze szczególnym uwzględnieniem zespołu pozyskanego w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica*, 27, s. 135-159.

Lubelczyk, A. 2013. Zespył kaffi z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. Podkarpackie. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, XXXIV, s. 73-102.

Wawrzczak, M. 2016. Wyniki badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku Przeworsk — Rynek 13. *Przeworsk — mała ojczyzna. Studia z dziejów miasta i regionu*, 1, s. 151-186.

REFERENCES

Vynohrodsk, L. I. 1992. Chernihivski kakhli XVII—XVI st. *Chernihivska starovyna*, 61, s. 75-83.

Vynohrodsk, L., Sytyi, Iu. 2008. Baturynska kakhlia. *Pam'iatky Ukrainy*, 3, s. 36-38.

Hodovaniuk, O. M. 1971. Ostrozki kakhli. *Narodna tvor-chist ta etnografia*, 3, s. 93-96.

Hupalo, V., Losyk, M., Kindii, O. 2002. Davni kakhli z Dubna i Lvova (za arkeolohichnymy materialamy). *Ukrainskyi keramolohichnyi zhurnal*, 2, s. 11-20.

Zaiats, Iu. A. 2001. Kaffia i kaffianyia pechy. In: Liauvko, V. M. (ed.). *Arkheolohiia Belarusi*. Minsk: Belarusskaia navuka, 4: Pomniki XIV—XVIII stst., s. 319-348.

Kolupaieva, A. 2006. *Ukrainski kakhli XIV — pochatku XX stolit*. Lviv: Instytut narodoznavstva NANU.

Lashchuk, Iu. P. 1993. *Ukrainski kakhli IX—XIX st*. Uzhhorod: Hospozhrakhunkovy redaktsiino-vydavnychiy viddil Zakarpatskoho oblasnoho upravlinnia po presi.

Levko, O. N. 1981. *Vytebskye yzrasty XIV—XVIII vv*. Mynsk: Nauka y tekhnika.

Pryshchepa, B. A., Bardetskyi, A. B., Tkach, V. V., Chekurkov, V. S. 2007. *Zvit pro arkeolohichni rozkopky u misti Dubno na diliansi po vul. Kyryla i Mefodiia, N 18a u 2006 rotsi*. Fondy DIKZ m. Dubno, nd-4860.

Pryshchepa, B., Bondarchuk, O. 2011. Arkheolohichni doslidzhennia miskoi zabudovy doby kniaziv Ostrozkykh na prospekti Nezalezhnosti, N 3 v Ostrozi. *Istoriia muzeinytstva, pam'iatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva ta turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*, 3, s. 104-113.

Pryshchepa, B. A., Bondarchuk, O. A., Pozikhovskiy, O. A., Vereteletskiy, D. Iu. 2009. *Naukovyi zvit pro arkeolohichni roboty v Ostrozi na diliansi na Prospekti Nezalezhnosti, N 3*. Fondy DIKZ m. Ostroha. КН 36118 / ПІД-15251.

Pryshchepa, B. A., Chekurkov, V. S., Pshenychnyi, Iu. L. 2010. *Zvit pro arkeolohichni rozkopky u m. Dubno na vul. Zamkovii, N 10 u 2009 rotsi*. Fondy DIKZ m. Dubno, nd-4859.

Pshenychnyi, Iu. L. 2012. *Zvit pro arkeolohichni rozvidky u m. Dubni Rivnenskoï oblasti u 2011 rotsi*. Fondy DIKZ m. Dubno, nd-4865.

Pshenychnyi, Iu. L. 2015. *Arkheolohichni doslidzhennia u m. Dubno poblyzu Spaso-Preobrazhenskoï tserkvy na ostrovi Kempa u 2014 r*. Fondy DIKZ m. Dubno, nd-5458.

Pshenychnyi, Iu. L. 2017. *Zvit pro arkeolohichni doslidzhennia v m. Dubno poblyzu Spaso-Preobrazhenskoï tserkvy na ostrovi Kempa v 2016 r*. Fondy DIKZ m. Dubno, nd-5496.

Telehin, D. Ia., Vynokur, I. S., Tytova, O. M., Sviesnikov, I. K. ta in. 1997. *Arkheolohiia doby ukrainskoho kozatstva XVI—XVIII st*. Kyiv: IZMN.

Tkach, V., Bardetskyi, A., Pshenychnyi, Iu. 2008. Doslidzhennia sporudy 2 na ostrovi Dubovets v misti Dubni. In: Smolin, P. P. (ed.). *Istoriiko-kulturna spadshchyna Dubna: pravovi, istorychni, mystetski ta muzeini aspekty*. Materialy

naukovo-teoretychnoi konferencii, prysviachenoi 15-richchiu stvorennia Derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka m. Dubna, 12 lypnia 2008 r. Luts'k: Volynska oblasna drukarnia, s. 109-118.

Tkach, V. 2016. Doslidzhennia arkeolohichnykh ob'ektiv XVII—XVIII st. na rozi vulyts Staroi ta Franka v Dubno. In: Kichaty, L. S. (ed.). *Lytsar ordenu kultury. Materialy naukovo istoryko-kraieznavchoi konferentsii, prysviachenoi 90-richchiu vid dnia narodzhennia B. H. Voznytskoho*, 21 kvitnia 2016 r. Rivne: Diatlyk M., s. 248-257.

Tronevych, P. O. 1999. Luts'ki kakhli XIV — pochatku XX st. *Staryi Luts'k*, 2, s. 59-82.

Kharkovets, Iu. I., Tkach, V. V., Pshenychnyi, Iu. L., Tkach, V. V., Bardetskyi, A. B. 2016. *Zvit pro rezultaty arkeolohichnykh doslidzhen v m. Dubno, Dubenskomu i Mlynivskomu raionakh, Rivnenskoj obl. v 2015 r.* Fondy DIKZ m. Dubno, nd-5460.

Kharkovets, Iu. I., Tkach, V. V., Pshenychnyi, Iu. L. 2013. *Zvit pro rezultaty arkeolohichnykh rozvidok, shurfuvan ta nahliadiv na terytorii m. Dubno, Dubenskoho ta Mlynivskoho raioniv Rivnenskoj oblasti 2013 roku.* Fondy DIKZ m. Dubno, nd-5457.

Andrzejewska, A. 2010. Zespył kafi renesansowych z ratusza w Bytomiu. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologic*, 27, s. 103-119.

Broszko, M. 2014. Kafle z Jarosławia jako źródło do dziejów badań nad wykonywaniem szesnastowiecznych kafi. *Archeologia historica*, 39, s. 205-219.

Dąbrowska, M. 1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku.* Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: PAN. Studia i materiały z historii kultury materialnej, LVIII.

Dąbrowska, M. 2010. Na temat studiów nad kaflarstwem i urządzeniami grzewczymi sływ kilka. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica*, 27, s. 5-9.

Długoszewska, W., Pitrzak, J. 2010. Wstępna informacja o kaflach z Piotrkowa Trybunalskiego ze szczególnym uwzględnieniem zespołu pozyskanego w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica*, 27, s. 135-159.

Lubelczyk, A. 2013. Zespył kafi z dawnego dworu w Twierdzy, pow. Strzyżów, woj. Podkarpackie. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, XXXIV, s. 73-102.

Wawrzczak, M. 2016. Wyniki badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku Przeworsk — Rynek 13. *Przeworsk — mała ojczyzna. Studia z dziejów miasta i regionu*, 1, s. 151-186.

J. L. Pshenichniy, V. V. Tkach

THE COLLECTION OF THE STOVE TILES FROM SPASO-PREOBRAZHENSKY MONASTERY IN DUBNO

Investigations and new publications of the stove tiles collections allow more fully study regional culture of Ukrainian towns in the 15th—18th centuries. They give rich material for the characteristic of everyday life in influential centers like Spaso-Preobrazhensky monastery in Dubno. Because of archeological excavations the first chronologic group of tiles was distinguished. It had been used until the monastery was rebuilt from wooden to stone complex in the end of the 16th — the beginning of the 17th century. Till this time pot, basin and plate tiles had been used. The top chronologic line of using of tiles with renaissance topics can be correct till the first decades of the 17th century. Close analogies for the ornamental designs on the tiles are known in Polish, Lithuania and Byelorussia. The tiles with knight images testified a guardianship of monastery by the princes Ostrogsky. The identical tiles were used for the decoration of their castle. Craftsmen, who made tiles for the monastery, were doing the same for the castle and also to order of some rich citizens in close time. Their characteristic feature was some kind of mobility, which allows them personally or by mediation of others centers adopt popular styles of that time in Polish and Lithuania.

Keywords: stove tiles, group, type, theme, motif, Spaso-Preobrazhensky monastery, Dubno.

Одержано 12.12.2017

ПШЕНИЧНИЙ Юрій Леонідович, кандидат історичних наук, завідувач відділом, ДІКЗ м. Дубно, вул. Замкова 7А, м. Дубно, 35600, Рівненська обл., Україна, pshenychnyi.yurii@gmail.com.

PSHENYCHNYI Yurii Leonidovych, candidate of historical sciences, Head of history department of the State Historical and Cultural Reserve of Dubno, Zamkova st. 7A, Dubno, 35600, Rivne reg., Ukraine, pshenychnyi.yurii@gmail.com.

ТКАЧ Віталій Вікторович, заступник голови, Міжрегіональна наукова громадська організація «Дубенський археологічний осередок», вул. Грушевського 177/97, м. Дубно, 35604, Рівненська обл., Україна, duben@ukr.net.

TKACH Vitalii Viktorovych, deputy of the head of the Public Scientific Organization «Dubno Archaeological Center», Grushevskogo st. 177/97, Dubno, 35604, Rivne reg., Ukraine, duben@ukr.net.